

Goldberg Variationen Joh. Seb. Bach 1741

Aria mit verschiedenen Veränderungen of *Goldberg Variationen*

Omstreeks 1740 tot aan zijn dood in 1750 ondervond Bach problemen in Leipzig. Door conflicten met zijn superieuren componeerde hij weinig cantates, hield zich daarentegen volop bezig met compositietechnieken, zoals *Die Kunst der Fuge* en *Das Musikalische Opfer*.

'Lieber Goldberg, spiel mir doch eine von meinen Variationen'.

Het zou tot 1802 duren, 52 jaar na Bachs dood, voor er een biografie over Bach verscheen. Geschreven door Joh. Nic. Forkel (1749 -1818), musicus /musicoloog en groot bewonderaar van Bach. En niet onbelangrijk, bevriend met Bachs zonen uit het eerste huwelijk: Carl Ph. Emanuel en Wilhelm Friedemann. Via deze twee zonen had Forkel inzage in brieven en partituren en werden hem familie verhalen verteld. De zonen vertelden Forkel over een Russische gezant aan het hof van Dresden, graaf Von Keyserlingk, die Bach en diens muziek zeer bewonderde en vaak naar Leipzig toog om naar Bach te luisteren.

Op zijn reizen nam hij de toen 14jarige Johann Gottlieb Goldberg mee, een jonge klavecijnist die bij hem in dienst was. De graaf leed aan slapeloosheid door pijnen, waarschijnlijk veroorzaakt door nier-of blaasstenen.

'*Er kränkelte viel und hatte dann schlaflose Nächte*'. Von Keyserlingk vroeg Bach een variatiewerk voor hem te schrijven om daarmee zijn pijnen te verlichten.

1741. Bach ging op het voorstel in: zo ontstond een *Aria mit verschiedenen Veränderungen*. Graaf Von Keyserlingk was zo verheugd met de variatiereeks dat hij Bach een gouden bokaal schonk, gevuld met 100 Louis d'Or. Omgerekend naar nu - van Louis d'Or naar Reichsthaler naar Euro's - moet dat een bedrag van € 35.000 geweest zijn.

De befaamde Bachkenner Christoph Wolff heeft ernstige bedenkingen bij dit verhaal. Op het versierde titelblad schreef Bach *Clavierübung*, een titel die hij drie keer eerder met een nummeraanduiding gebruikte. Het zou logisch geweest zijn als het getal 4 erbij zou hebben gestaan. Zeer tegen zijn gewoonte in schreef Bach dit keer ook geen opdracht in bloemrijke bewoordingen voor Von Keyserlingk.

Eveneens twijfelt Wolff of 50 jaar na het overlijden van Bach de zonen een juiste weergave van de ontstaansgeschiedenis hebben gegeven. De jonge Goldberg volgens hem te jong om een dergelijk werk te kunnen spelen, familie verhalen na zoveel jaren gekleurd door 'Dichtung und Wahrheit'. Hoe het zij, het variatiewerk is de geschiedenis ingegaan als *Goldberg Variationen*.

Kees van Houten toont middels talrijke interessante numerologische berekeningen aan dat Bach de compositie wel degelijk voor Keyserlingk geschreven heeft.

De jonge Goldberg kreeg behalve van Bach sr. nog enkele jaren les van Wilhelm Fr. Bach in Dresden. Hij stierf in 1756 op 29jarige leeftijd aan tuberculose, 8 jaar eerder dan zijn broodheer.

Structuur van de Goldberg Variaties

Aan de basis van de Goldberg Variaties staat een *Aria*, waarin een Sarabande te herkennen is, een gracieuze dans met 32 maten. De *Aria* heeft een zg. ostinate bas, een patroon dat de basis vormt voor de gebruikte harmonieën en de melodische lijn. Bach schreef geen variaties op de melodie van de Sarabande, wel op de in elke variatie gelijkblijvende (ostinate) baslijn. Verwacht geen 30 melodische variaties, maar basso-ostinato variaties. Hierin toonde hij zijn variatiekunst die hij gedurende zijn leven steeds meer uitbreidde en verfijnde.

Wordt in het begin de basnoot per maat gevolgd, in de latere variaties treden er in de baslijn ook doorgangs- en wisselnoten op, het harmonisch schema blijft daarbij intact.

Basnoten van de eerste regel : G - Fis - E - D - B - C - D - G

Er zijn 30 variaties, gegroepeerd in 10 groepen van 3. Elke derde variatie is een tweestemmige canon boven de ostinate baslijn. De tweede inzet van de canon verwijdt zich van de begintoon met in elke canon een groter wordend interval (zie schema). Bach schreef de variaties in G Dur, slechts drie variaties staan in mineur (15, 21 en 25).

Structuur van de 9 Canons

var. 3	<i>Canone all' Unisuono</i>	g - g
var. 6	<i>Canone alla Seconda</i>	g - a
var. 9	<i>Canone alla Terza</i>	g - b of bes
var. 12	<i>Canone alla Quarta</i>	g - c
var. 15	<i>Canone alla Quinta</i>	g - d

NB. de inzetten in nr. 12 en 15 klinken in tegengestelde richting (moto contrario)

var. 18	<i>Canone alla Sexta</i>	g - e of es
var. 21	<i>Canone alla Settima</i>	g - f of fis
var. 24	<i>Canone all' Octava</i>	g - g
var. 27	<i>Canone alla Nona</i>	g - a

Nr. 1 en 31 Aria

De Aria komt voor in het *Klavierbüchlein für Anna Magdalena (1725)* een boekje dat Bach voor zijn vrouw vulde met klavierwerken, aria's en koralen, waaraan zij zelf ook enige werken toevoegde. De *Aria* laat zien hoe belangrijk de versieringskunst in Bachs tijd was. Deze *Aria* is het begin en het einde van de Goldberg Variaties.

Nr. 16 Overture

Na Canon nr.15, precies op de helft van het werk, schreef Bach een Overture. Het is een Franse Overture, in de 18e eeuw vaak gebruikt als openingstuk voor een Suite.

De Franse Overture heeft een majestueus karakter met gepuncteerde noten, waardoor het werk een mars-achtig karakter krijgt. Er volgt een snel en fugatisch tweede deel, licht van karakter. Ook de Overture is gebaseerd op de basnoten van de Aria.

Nr. 30 Quodlibet

Quodlibet betekent letterlijk: *wat je maar wilt*. In de praktijk van het muziekmaken betekent het dat enkele melodieën en wijsjes, religieus of profaan, met elkaar vermengd worden.

Bekend is dat de uitgebreide familie Bach bij feestelijkheden een quodlibet zong.

Teksten werden vermengd, het verhoogde het plezier van het muziekmaken.

In het Quodlibet gebruikt Bach twee volksliedjes: *Ich bin so lange nicht bei dir gewesen*'.

Het kan verwijzen naar de Aria die door de talrijke variaties en canons zo lang niet in de oorspronkelijke vorm geklonken heeft. Enkele musicologen horen en zien hier ook de koraalregel: *'Was Gott tut dasz ist wohlgetan'*. Bach combineert het met een volksliedje: *Kraut und Rüben*. (*Zuurkool en bonen hebben mij weggejaagd, als mijn moeder vlees voor mij had klaargemaakt, was ik langer gebleven*).

Instrumentkeuze

Klavecimbel

Gustav Leonhardt ea.in volgende jaren
1953

of

Piano

Glenn Gould ea.in volgende jaren
1955

Noem de Goldberg Variaties en vrijwel iedere muzikliefhebber begint over de pianist Glenn Gould. Zijn eerste opname uit 1955 heeft enorme indruk gemaakt op het publiek, door zijn introverte wijze van spelen. Misschien ook door zijn daaruit voortvloeiende wonderlijke houding achter het klavier.

Na Glenn Gould hebben veel pianisten zijn voorbeeld gevolgd, hoewel het werk zeer uitdrukkelijk geschreven is voor een 2-manualig klavecimbel en het aanpassingen verlangt voor uitvoering op piano.

Gustav Leonhardt, de grondlegger van de bestudering van de barokke uitvoeringspraktijk, maakte in 1953 zijn eerste opname van de Goldberg Variaties, waarna er nog twee opnames zouden volgen. Veel klavecinisten zijn hem gevolgd, ook enkele organisten. Zonder enige aanpassing kan het werk op een 2-manualig orgel gespeeld worden.

De laatste jaren zijn er oa. bewerkingen voor accordeon, marimba, blazers, en kleine instrumentale ensembles, zoals strijktrio. In concertprogramma's vindt men soms de Goldberg Variaties met dans.

Uitvoeringen op klavecimbel zijn veelvuldig te horen op Oude Muziek Festivals, oa. in Utrecht en Brugge.

Bronnen

Christoph Wolff: Johann Sebastiaan Bach. Zijn leven, zijn muziek, zijn genie.
Erven J.Bijleveld, Utrecht. 2000/2013

Kees van Houten: De Goldberg Variaties. Een spirituele Clavier Übung.
Boxtel 2015 eigen beheer.

Boeken oa:

Anna Enquist : Contrapunt
De Arbeiderspers 2008

Philip Kennicott : De Goldberg Variaties. Een verhaal over Bach en rouw
Atlas Contact 2020

Marjan Doorn
Maart 2020